

Małgorzata Dobrowolska, Mariola Paruzel-Czachura,
Michał Naczyński, Grzegorz Polok

Przyszłym menedżerom potrzeba terapii. Doświadczenia rodzinne a ryzyko rozwoju zaburzeń funkcjonowania psychicznego u przyszłych przedsiębiorców

Niniejszy artykuł jest pokłosiem prowadzonych badań na próbie $N = 524$ studentów kilku uczelni ekonomicznych w Polsce. Prezentowane wyniki są częścią większego projektu dotyczącego funkcjonowania psychospołecznego młodych ludzi deklarujących założenie własnej działalności gospodarczej po ukończeniu studiów. Zaprezentowano w nim wyniki dotyczące sytuacji rodzinnej badanych w kontekście ryzyka wystąpienia zaburzeń emocjonalnych i psychicznych. Uzyskane dane wskazują, iż ze wzrostem zagrożenia wystąpieniem zaburzeń emocjonalnych i psychicznych wśród osób badanych powiązane są: nadużywanie i uzależnienie od alkoholu w rodzinach badanych, uzależnienie od pracy w rodzinach badanych, obecność chorób psychicznych wśród najbliższych krewnych, a także pojawiająca się w rodzinie przemoc fizyczna i psychiczna. Autorzy omawiają możliwe rozwiązania do zastosowania w środowisku akademickim związane z prewencją zaburzeń psychicznych oraz ze specjalistyczną pomocą psychologiczną, wskazując na rolę poprawy systemu edukacji w uczelniach wyższych odnośnie do całościowego podejścia do rozwoju studentów.

Słowa kluczowe: młodzi dorośli (*young adults*), ryzyko zaburzeń funkcjonowania (*function disorder risk*), doświadczenia rodzinne (*family experiences*)

Wstęp

Wejście na rynek pracy jest wyzwaniem dla młodych ludzi niezależnie od wybieranej formy zarobkowania. Wielu badaczy podkreśla jednak, iż prowadzenie własnej firmy jest jednym z najbardziej obciążających psychicznie zajęć, przynajmniej na

początku rozwoju własnej działalności (Biegańska, 2000). Decyzja o ukierunkowaniu własnej kariery na prowadzenie działalności gospodarczej wiąże się z odmiennymi wyzwaniami aniżeli podejmowanie pracy na etacie. Ponadto wymaga innych dyspozycji psychicznych i wyzwań zarządczych niż praca najemna. Przedsiębiorcy stanowią specyficzną grupę w Polsce „sprywatyzowanej” ze względu na działanie w warunkach dużej konkurencyjności i zmienności, a więc muszą posiadać odpowiednie cechy, które pozwalają im na adekwatne reagowanie (Paruzel-Czachura, 2011). Według Druckera (1992) o sukcesie przedsiębiorcy stanowi właśnie umiejętne wykorzystanie tych zmian w sposób innowacyjny.

Od przyszłego przedsiębiorcy wymaga się przykładowo: stabilności emocjonalnej i odporności na różnego typu kryzysy, z którymi często musi walczyć samodzielnie, poczucia kontroli, kreatywności, twórczości, dążenia do wyznaczonych celów, wiary we własne możliwości (Kwarciak, 2003; Nęcka, 1993; Biegańska, 2000; Zaleskiewicz, 2004). Jednakże po ukończeniu edukacji absolwenci to ludzie o niejednakowym doświadczeniu życiowym. Wchodząc na rynek pracy, mogą znajdować się w grupie ryzyka rozwoju różnorodnych zaburzeń psychicznych oraz funkcjonowania psychospołecznego. Wśród aktualnych studentów znajdują się także ci, którzy w trakcie światowego kryzysu ekonomicznego (2007–2013) byli nastolatkami – ten okres był mocnym obciążeniem dla funkcjonowania wielu rodzin na świecie (Fegert i wsp., 2017). To właśnie rodziny, w których funkcjonują przyszli przedsiębiorcy, znalazły się w kręgu naszych zainteresowań badawczych. W próbie znaleźli się studenci kilku polskich uczelni ekonomicznych, deklarujący uruchomienie własnej działalności gospodarczej po zakończeniu edukacji. Celem badań było wskazanie na zmienne leżące po stronie rodzin uczestników badania, jakie mogą mieć wpływ na wzrost ryzyka rozwoju zaburzeń funkcjonowania psychicznego u badanych. Było to dla autorów prezentowanego artykułu podwójnie ważne z uwagi na to, iż studenci spędzają na uniwersytetach średnio od trzech do pięciu lat życia, czyli czas możliwy do pracy nad trudnościami w funkcjonowaniu psychospołecznym. Warto więc przyrzeć się ich kondycji psychicznej, aby móc usprawniać oferowane im przez uczelnie wyższe formy wsparcia. Ponadto ze względu na ową deklarację prowadzenia własnej działalności gospodarczej są to być może przyszli pracodawcy, menedżerowie, osoby zarządzające i – co ważniejsze – modelujące postawy u swoich pracowników. Istotne więc jest udzielenie im odpowiedniego wsparcia i terapii już na etapie edukacji.

Współczesna rzeczywistość a ryzyko rozwoju zaburzeń psychicznych u młodych dorosłych

Studenci należą do grupy osób klasyfikowanych jako młodzi dorośli, których charakteryzuje wejście w świat dorosłości, budowa stabilnej sytuacji życiowej. Celami rozwojowymi w tym wieku są: ustalenie autonomicznych relacji z rodzicami, budowanie tożsamości poprzez interakcje społeczne, aktywność zawodowa oraz tworzenie własnego światopoglądu. Jest to także czas, w którym następuje lepsze radzenie sobie z emocjami (szczególnie negatywnymi), ale także wzrasta częstotliwość podejmowania zachowań ryzykownych (por. Arnett, 2000; Gurba, 2011). Niewątpliwie okres przejścia od zakończenia szkolnictwa do pracy, w tym własnego biznesu (*from school to work transition*), jest ściśle związany z etapem rozwojowym w cyklu życia w grupie studentów (Piotrowski, 2013).

Niestety niekorzystne zmiany warunków rozwoju, obserwowane we współczesnym świecie, opisywane jako: „chaotyka otaczającej rzeczywistości” (Kotler, Caslione, 2009), „korozyja charakteru w kontekście nowej ekonomii” (Sennt, 1998), „tyrania dyskontynuacji i momentarności form życia” (Breakwell, 1986; Eriksen, Hylland, 2001), „postępujące rozmywanie się rzeczywistości” (Zhang, 1998; Schneider, 2001; Noworol, 2013), prowadzą do problemów z definiowaniem tożsamości (Giddens, 1991; Bańka, 2009b) (cyt. za: Bańka, 2015, s. 97). Giddens i Bauman, jedni z najbardziej cenionych współczesnych myślicieli, dostrzegają przymus wyboru tożsamościowego, a Giddens napisał słynne „nie ma wyboru – trzeba wybierać”. Płynna nowoczesność nie sprzyja tworzeniu stałej tożsamości, co z perspektywy psychologicznej jest istotnym zagrożeniem (Bauman, 2000; Paruzel, 2009).

Jak podkreśla Bańka (2015, s. 98–99), taka „nieprzewidywalna, bardzo zmienna rzeczywistość powoduje niekorzystne formy przystosowawcze, jak: prokrastynacja decyzyjna, bezdecyzyjność, zaburzenie więzi przywiązania zawodowego w formie lęku przed przywiązaniem, problemy z zaufaniem do siebie i poczuciem samoskuteczności, upadek protestanckiej etyki pracy i triumfalny pochód nicnierobienia. Owe zmiany w naszej rzeczywistości, związane z coraz większą momentarnością i zanikiem długiego trwania, wymuszają przechodzenie przez wielokrotne tranzycje między edukacją, zatrudnieniem, bezrobociem itd.”

Gdy do opisywanych wyżej warunków niepewności, nieprzewidywalności i momentarności rzeczywistości (Eriksen, Hylland, 2001) „dodać” jeszcze wizję człowieka opisywaną przez Sikorę i Górnik-Durose (2013), które dzielą się refleksją na temat człowieka we współczesnym świecie, że: „jest on infantylnym (Barber, 2008), zdśnieizowanym (Bryman, 1999), zmakdonaldyzowanym (Ritzer, 1997), nie-dojrzałym (Cataluccio, 2006), zmerkantylizowanym (From, 1976/1994; Górnik-

-Durose, 2007), konsumentem (Bauman, 2009), ze skorodowanym charakterem (Sennet, 2006), żyjącym w sieci (Castells, 2007), turbokapitalizmu (Luttwak, 2000), kierującym się w swym postępowaniu regulami społecznego darwinizmu (por. Duckitt, Fisher, 2003; Skarżyńska, Radkiewicz, 2011; Kowalik, 2010). Na dodatek jego genom jest w 98,5% tożsamy z genomem szympansa (por. Marody, Giza-Poleszczuk, 2004), czyli jedynie w 1,5% genomu zapewne należałoby szukać istoty tego, co określić można mianem człowieczeństwa” (całość cyt.: za Sikora, Górnik-Durose, 2013, s. 15), podejmowanie analizy charakterystyk ryzyka rozwoju zaburzeń funkcjonowania psychicznego wśród studentów deklarujących uruchomienie własnej działalności gospodarczej nabiera kluczowego znaczenia.

Oprócz zmian społeczno-ekonomicznych, jakie towarzyszą życiu młodych dorosłych, istotny wpływ na ich funkcjonowanie mają również ich najbliżsi krewni. Wiele badań skupia się na analizie funkcjonowania psychicznego jednostki, pomijając aspekt rodzinny. Problemy tożsamościowe na tle społecznym nie są jednak odrębne od tych pojawiających się w rodzinach młodych dorosłych. Zgodnie z podejściem systemowym są one pewnym symptomem zaburzeń rodzinnych (Paruzel-Czachura, 2015). W podejściu tym podkreśla się ogromną rolę relacji społecznych, zwłaszcza rodzinnych, w rozwoju człowieka. Pomoc specjalistyczna w razie chorób psychicznych czy somatycznych jest wymagana także chorym krewnym (Grzesiuk, 2006). Celem tych działań powinna być nie tylko psychoedukacja, ale także budowanie sieci wsparcia społecznego, praca nad komunikacją w systemie rodzinnym, czy restrukturyzacja ról w rodzinie (Mathew i wsp., 2017).

Dzieci i młodzież wychowywani w środowisku rodzinnym nadużywającym środków psychoaktywnych są narażeni na rozwój uzależnień we własnej dorosłości, a szczególnie wrażliwym okresem jest etap dorastania (Biederman i wsp., 2000). Badania prowadzone przez Verweij wraz z zespołem (2016) wskazują, iż występowanie zaburzeń w zachowaniu oraz sięganie po substancje uzależniające u nastolatków i młodych dorosłych (alkohol, tytoń, konopie) jest uwarunkowane zarówno oddziaływaniem środowiskowym, jak i genetycznie (badania z udziałem bliźniaków).

Przekonania społeczne, jak i doświadczenia rodzinne są ważnym predyktorem ryzyka upajania się alkoholem we wczesnej dorosłości, a inicjacja alkoholowa dokonuje się średnio przed piętnastym rokiem życia (Muli, Lagan, 2017; Basagoudar i wsp., 2017). Historia rodzinna nie warunkuje jednak szkodliwego, nadmiarowego upijania się alkoholem (Powers i wsp., 2017).

Zdrowie psychiczne młodego człowieka jest uzależnione także od występowania zaburzeń i chorób psychicznych w rodzinie, i to zarówno rodziców, jak i dziadków (Hancock i wsp., 2013).

Kolejnymi możliwymi czynnikami ryzyka występowania problemów psychicznych i somatycznych u dzieci są: przemoc fizyczna i psychiczna w rodzinie, rozpad związku rodziców, a także pracoholizm jednego z rodziców (Grzesiuk, 2006; Butcher i wsp., 2017) Wszystkie wymienione powyżej zmienne zostały uwzględnione w niniejszych badaniach. Przewidywaliśmy, iż osoby pochodzące z rodzin z pewnymi dysfunkcjami czy patologiami będą cechowały się wyższym poziomem ryzyka wystąpienia zaburzeń emocjonalnych i psychicznych. Przyjrzelśmy się grupie młodych przyszłych przedsiębiorców pod kątem wymaganych cech osobowościowych, które pozwolą im odnieść sukces na rynku pracy.

Prezentacja wyników badań własnych

Próba badawcza

Przebadano 524 studentów kilku polskich uniwersytetów ekonomicznych (w tym N = 369 kobiet, N = 116 mężczyzn, N = 39 brak danych), w wieku od 19 do 36 lat (M = 22,81, SD = 3,77), deklarujących chęć prowadzenia własnej działalności gospodarczej po ukończeniu studiów. Z próby usunięto osoby, które zadeklarowały zarówno chęć pracy najemnej, jak i prowadzenie własnego biznesu. Z przeprowadzonych analiz próby badawczej wynika, że byli to głównie studenci mieszkający w domach rodzinnych (63%) lub w wynajmowanych mieszkaniach (17%). Osoby badane uczęszczały na studia I stopnia (64%) lub II stopnia (29%), część osób nie podała informacji (7).

Narzędzia badania

Badani byli proszeni o uzupełnienie anonimowej ankiety dotyczącej danych socjometrycznych oraz pochodzenia rodziny.

Ponadto wypełniano kwestionariusz dotyczący ryzyka wystąpienia zaburzeń emocjonalnych i psychicznych, który składał się z 22 itemów (por. Polok, 2015). Pytania dotyczyły: impulsywności, kontroli emocji, relacji społecznych, planowania działań i elastyczności. Badani udzielali odpowiedzi w formacie tak/nie. Narzędzie posiada rzetelność wewnętrzną o zadowalającym poziomie (alfa Cronbacha = 0,83). Wyższe wyniki uzyskane w tym kwestionariuszu wskazują na większe ryzyko wystąpienia zaburzeń emocjonalnych i psychicznych wśród badanych.

Wyniki badania

Analizy statystyczne przeprowadzono w programie STATISTICA 12. Wybrane dane socjometryczne osób badanych (płeć, wiek, tryb i stopień studiów, trwałość lub rozpad związku rodziców) nie miały związku z podwyższonym ryzykiem

wystąpienia zaburzeń emocjonalnych i psychicznych wśród badanych (test U Manna-Whitneya, $p > .05$). Kilka innych natomiast miało. Są to: nadużywanie i uzależnienie od alkoholu w rodzinach badanych, uzależnienie od pracy (pracoholizm) w rodzinach badanych, obecność chorób psychicznych wśród najbliższych krewnych, przemoc fizyczna i psychiczna pojawiająca się w rodzinie – wyniki przedstawiono w tabelach od 1 do 6.

Tabela 1. Test U Manna-Whitneya. Różnice między osobami wychowującymi się w rodzinach nadużywających alkoholu a osobami wychowującymi się w rodzinach nienadużywających alkoholu

Zmienna	Suma rang; nadużywanie alkoholu (N = 118)	Suma rang; brak naduży- wania alkoholu (N = 357)	U	Z	p
Ryzyko zaburzeń emocjonalnych i psychicznych	22 738,00	90 312,00	15 717,00	-4,14	0,00

Tabela 2. Test U Manna-Whitneya. Różnice między osobami wychowującymi się w rodzinach z uzależnieniem od alkoholu a osobami wychowującymi się w rodzinach bez uzależnienia od alkoholu

Zmienna	Suma rang; uzależnienie od alkoholu (N = 90)	Suma rang; brak uzależnie- nia od alkoholu (N = 378)	U	Z	p
Ryzyko zaburzeń emocjonalnych i psychicznych	17 252,50	92 493,50	13 157,50	-3,34	0,00

Tabela 3. Test U Manna-Whitneya. Różnice między osobami wychowującymi się w rodzinach z uzależnieniem od pracy a osobami wychowującymi się w rodzinach bez uzależnienia od pracy

Zmienna	Suma rang; pracoholizm (N = 39)	Suma rang; brak pracoholi- zmu (N = 433)	U	Z	p
Ryzyko zaburzeń emocjonalnych i psychicznych	6608,50	105 019,50	5828,50	-3,21	0,00

Tabela 4. Test U Manna-Whitneya. Różnice między osobami wychowującymi się w rodzinach z występowaniem choroby psychicznej a osobami wychowującymi się w rodzinach bez przypadków chorób psychicznych

Zmienna	Suma rang; choroba psychiczna w rodzinie (N = 34)	Suma rang; brak przypad- ków choroby (N = 441)	U	Z	p
Ryzyko zaburzeń emocjonalnych i psychicznych	4941,50	108 108,50	4346,50	-4,09	0,00

Tabela 5. Test U Manna-Whitneya. Różnice między osobami wychowującymi się w rodzinach z problemem przemocy fizycznej a osobami wychowującymi się w rodzinach bez tego typu przemocy

Zmienna	Suma rang; przemoc fizycz- na (N = 39)	Suma rang; brak przemocy (N = 426)	U	Z	p
Ryzyko zaburzeń emocjonalnych i psychicznych	4659,00	103 686,00	3879,00	-5,51	0,00

Tabela 6. Test U Manna-Whitneya. Różnice między osobami wychowującymi się w rodzinach z problemem przemocy psychicznej a osobami wychowującymi się w rodzinach bez tego typu przemocy

Zmienna	Suma rang; przemoc psychiczna (N = 56)	Suma rang; brak przemocy (N = 409)	U	Z	p
Ryzyko zaburzeń emocjonalnych i psychicznych	7178,50	101 166,50	5582,50	-6,22	0,00

Wśród osób wychowujących się w rodzinach z problemem alkoholowym nie stwierdzono różnic pomiędzy grupami wyróżnionymi ze względu na to, kto był osobą nadużywającą (test Kruskala-Wallis: $H = 4,81$; $p = 0,57$), jednakże istotna była częstotliwość nadużywania ($H = 10,66$; $p = 0,01$). Wyższe wyniki dotyczące ryzyka zaburzeń uzyskały osoby z rodzin, w których nadużywano alkoholu raz w tygodniu – w porównaniu do osób z rodzin nadużywających alkoholu raz w miesiącu.

Omówienie i podsumowanie wyników. Młodzi dorośli – jak im pomóc?

Prezentowane wyniki na próbie $N = 524$ pozwalają na wnioski, że ze wzrostem ryzyka wystąpienia zaburzeń emocjonalnych i psychicznych wśród osób badanych są powiązane: nadużywanie i uzależnienie od alkoholu w rodzinach badanych, uzależnienie od pracy w rodzinach badanych, obecność chorób psychicznych wśród najbliższych krewnych, a także przemoc fizyczna i psychiczna pojawiająca się w rodzinie. Wystąpienie tych czynników istotnie zwiększa ryzyko zaburzeń psychicznych wśród przyszłych przedsiębiorców.

Ponadto większość badanych studentów (studiów ekonomicznych) podczas edukacji akademickiej mieszka wraz z rodzicami, co wydaje się być dla nich dodatkowym obciążeniem psychicznym jako dla osób w wieku rozwojowym, cechującym się niezależnością, autonomią, potrzebą samodzielności. W kontekście danych dotyczących zmniejszenia się konfliktów na linii rodzice – dziecko oraz zwiększenia intymności w relacji po wyprowadzce młodego dorosłego z domu rodzinnego (Whiteman i wsp., 2011) należałoby się także zastanowić, czy pozostawanie w domu rodzinnym w tym okresie życia może ponownie prowadzić do intensyfikacji konfliktów, a tym samym nasilać zaburzenia emocjonalne i psychiczne.

Jeśli do tych danych dołączymy refleksję nad dynamicznie zmieniającą się rzeczywistością, zaprezentowaną w części teoretycznej artykułu, to można dojść do wniosku, iż sytuacja nie sprzyja młodym ludziom, którzy nie dość że zamierzają podjąć ryzyko otworzenia własnej firmy, to jeszcze pochodzą z rodzin obciążonych różnego typu zaburzeniami. Ciągłość tkwienia w sytuacji trudnej może intensyfikować ryzyko rozwoju problemów o charakterze psychologicznym, stąd też warto wspierać młodych dorosłych w ich rozwoju psychospołecznym, a nie tylko intelektualnym. Niezmiernie ważna jest też pomoc finansowa. Badania wielu psychologów wskazują, iż – co prawda – przysłowiowe pieniądze szczęścia nie dają, jednakże posiadanie odpowiedniej kwoty pozwalającej na godne życie jest warunkiem minimalnym, by osiągnąć poczucie satysfakcji i szczęścia (Diener, Biswas-Diener, 2011). Kolejna „porcja” szczęścia zależy już bardziej od naszej subiektywnej percepcji i zasobów psychicznych.

Autorzy niniejszego artykułu stoją na stanowisku, że środowisko akademickie powinno zapewniać studentom odpowiednie wsparcie (por. Mathew i wsp., 2017). Trudno w tym miejscu dodać, że szczególnie dotyczy to studentów kierunków ekonomicznym, byłoby to bowiem sporym nadużyciem, ale w kontekście przyszłej sylwetki menedżera, którego konstrukcja osobowościowa, a także funkcjonowanie psychospołeczne ma kluczowe znaczenie dla klimatu panującego w firmie, sukcesu na rynku, postaw wobec organizacji, pracy i pracowników, to zagwarantowanie ta-

kich form pomocowych, jak: grupy wsparcia, konsultacje psychologiczne, psychoterapia, psychoedukacja, spotkania z duchownymi (por. możliwy model referencyjny: Polok, 2015) itp. wydaje się być istotnym kierunkiem w rozwoju samych uczelni.

Skuteczną formą wsparcia przyszłych przedsiębiorców może być pomoc psychologiczna udzielana członkom rodzin dysfunkcyjnych. Pomoc ta może przybierać formę terapii indywidualnej i grupowej (w różnych nurtach, które posiadają podobny poziom skuteczności), może być także przekazywana poprzez warsztaty czy treningi grupowe lub psychoedukację, a nawet filmoterapię (Paruzel-Czachura, 2015; Grzesiuk, 2006). Istotne jest, by uczelnie w coraz większym stopniu skupiały się na poszerzaniu oferty rozwijającej funkcjonowanie psychiczne młodych ludzi, a nie tylko koncentrowały się na przekazywaniu wiedzy. Absolwent o stabilnej tożsamości, cechujący się pożądanymi cechami psychicznymi, ma bowiem szansę na odniesienie większego sukcesu niż absolwent posiadający tylko wiedzę. Warto rozważyć także szkolenia z zakresu etyki w biznesie (Paruzel-Czachura, Marchewka, 2013) w celu uzupełnienia oferowanej pomocy psychologicznej.

W przypadku studentów, którzy oprócz zdobywania wykształcenia posiadają dzieci, warto rozważyć treningi umiejętności rodzicielskich. Zwłaszcza jeśli chodzi o osoby pochodzące z rodzin dysfunkcyjnych, które nie miały prawidłowych wzorców rodzicielskich w swoich domach. Treningi prowadzone w miejscach pracy umożliwiają polepszenie umiejętności wychowawczych, a także pozwalają na większe zaangażowanie w pracę (Baugh i wsp., 2015) – należałoby zbadać występowanie podobnego zjawiska wśród polskich studentów, co może stanowić kierunek dalszych badań.

Literatura

- Arnett J. J. (2000), Emerging adulthood. A theory of development from the late teens through the twenties, *American Psychologist*, nr 55 (5).
- Bańka A. (2015), Intencjonalne konstruowanie przyszłości i wyprzedzające realizowanie celów: walidacja Skali Proaktywności Ogólnej, *Czasopismo Psychologiczne*, nr 21 (1).
- Bańka A., Kremse R., red. (2009), *Transition to world of work*, Kraków, Jagiellonian University.
- Basagoudar S. R. C., Hatanoor S., Kirte R. (2017), Perception and practice towards alcohol consumption among a government boy's pre-university college students – a cross sectional study, *International Journal Of Community Medicine And Public Health*, nr 4 (3).
- Baugh E., Ballard S. M., Tyndall L., Littlewood K., Nolan M. (2015), Balancing Work and Family: A Pilot Evaluation of an Evidence-Based Parenting Education Program, *Families in Society*, nr 96 (3).

- Bauman Z. (2000), *Ponowoczesność jako źródło cierpienia*, Warszawa, Sic.
- Biederman J., Faraone S. V., Monuteaux M. C., Feighner J. A. (2000), Patterns of alcohol and drug use in adolescents can be predicted by parental substance use disorders, *Pediatrics*, nr 106 (4).
- Biegańska K. (2000), Jakość życia miarą sukcesu przedsiębiorcy, w Witkowski S. (red.), *Psychologiczne wyznaczniki sukcesu w zarządzaniu*, tom V, Wrocław, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Breakwell G. M. (1986), *Coping with threatened identities*, London – New York Methuen, Psychology Press.
- Butcher J. N., Hooley J. M., Mineka S. (2017), *Psychologia zaburzeń*, Sopot, GWP.
- Eriksen T. H. (2001), *Tyranny of the moment: Fast and slow time in the information age*, London, Pluto Press.
- Fegert J. M., Harsch D., Koelch M. (2017), Poverty hits children first? A child and adolescent psychiatry perspective on effects of the economic crisis, *Die Psychiatrie*, nr 2.
- Giddens A. (2007), *Nowoczesność i tożsamość*, Warszawa, PWN.
- Giddens A. (1991), *Modernity and self-identity*, Cambridge, Polity Press.
- Grzesiuk L. (2006), *Psychoterapia. Teoria*, tom 1, Warszawa, Eneteia.
- Gurba E. (2011), Wczesna dorosłość, w Trempala J., *Psychologia rozwoju człowieka. Podręcznik akademicki*, Warszawa, PWN.
- Hancock K. J., Mitrou F., Shipley M., Lawrence D., Zubrick S. R. (2013), A three generation study of the mental health relationships between grandparents, parents and children, *BMC Psychiatry*, nr 13 (1).
- Kotler P., Caslione J. A. (2009), *Chaos. Zarządzanie i marketing w erze turbulencji*, Warszawa, MT Biznes.
- Kwarciak K. (2003), Psychologiczne wyznaczniki skutecznego przedsiębiorcy, w Witkowski S. (red.), *Psychologiczne wyznaczniki sukcesu w zarządzaniu*, tom VI, Wrocław, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Mathew K. J., Shradha S., Dipanjan B. (2017), Helping Families of Persons with Mental Illness: Role of Psychiatric Social Work, *Indian Journal of Psychiatric Social Work*, nr 8 (2).
- Muli N., Lagan B. M. (2017), Perceived determinants to alcohol consumption and misuse: a survey of university students, *Perspectives in Public Health*, dostęp 24.05.2017, <<http://journals.sagepub.com/doi/10.1177/17579139177110569>>.
- Necka E. (1993), Twórczość w przedsiębiorstwie i organizacji, w Sedlak S. K. (red.), *Strategie w biznesie*, Kraków, Profesjonalne Szkoły Biznesu.
- Noworol C. (2013), *Heurystyki kategorii rozmytych w koncepcji pomiaru psychologicznego*, Kraków, UJ.
- Paruzel M. (2009), Koncepcja tożsamości narracyjnej Charlesa Taylora a współczesna psychologia, *Episteme*, nr 6.
- Paruzel-Czachura M. (2011), A sense of success, perception of economic crisis and the form of occupational activity, *Polish Psychological Bulletin*, nr 42 (3).

- Paruzel-Czachura M. (2015), *Między psychologią, psychoterapią i filozofią praktyczną – poszukiwanie autentycznego życia w nurcie Gestalt*, Sopot, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Paruzel-Czachura M., Marchewka K. (2013), Kiedy być staje się mieć – rola etyki i moralności w biznesie, w Karczewski L., Kretek H. A. (red.), *Etyka biznesu i społeczna odpowiedzialność organizacji jako wyzwanie XXI wieku*, Opole, Oficyna Wydawnicza Politechniki Opolskiej.
- Piotrowski K. (2013), *Tożsamość osobista w okresie wkraczania w dorosłość. Sytuacja młodych osób z ruchowym ograniczeniem sprawności i ich sprawnych rówieśników*, Wielichowo, Tipi.
- Polok G. (2015), *Institutionalne formy wsparcia młodzieży akademickiej pochodzącej z rodzin dysfunkcyjnych*, Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego.
- Powers G., Berger L., Fuhrmann D., Fendrich M. (2017), Family history density of substance use problems among undergraduate college students: Associations with heavy alcohol use and alcohol use disorder, *Addictive Behaviors*, nr 71.
- Schneider S. (2001), In search on realistic optimism. Meaning, knowledge, and warm fuzziness, *American Psychologist*, nr 56 (3).
- Sennet R. (1998), *The corrosion of characters*, New York, Norton.
- Sikora T., Górnik-Durose M. (2013), O mentalności współczesnego człowieka, jej źródłach i przejawach, w Górnik-Durose M. (red.), *Kultura współczesna a zdrowie. Aspekty psychologiczne*, Sopot, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Verweij K. J. H., Creemers H. E., Korhonen T., Latvala A., Dick D. M., Rose R. J., Huizink A. C., Kaprio J. (2016), Role of overlapping genetic and environmental factors in the relationship between early adolescent conduct problems and substance use in young adulthood, *Society for the study of addiction*, nr 111.
- Whiteman S. D., McHale S. M., Crouter A. C. (2011), Family Relationships From Adolescence to Early Adulthood: Changes in the Family System Following Firstborns' Leaving Home, *Journal of Research on Adolescence*, nr 21 (2).
- Zaleśkiewicz T. (2004). Przedsiębiorczość i podejmowanie ryzyka, w Tyszka T. (red.), *Psychologia ekonomiczna*, Gdańsk, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne
- Zhang Q. (1998), Fuzziness-vagueness-generality-ambiguity, *Journal of Pragmatics*, nr 29.

Future Managers in Need of Therapy: Family Experiences and the Risk of Developing Psychological Dysfunction in Early Adulthood

Summary

This paper represents the outcome of research conducted on a sample of N = 524 university economics students in Poland. The presented results are part of a more extensive study on the psychosocial functioning of young people declaring an intention to set up their own business upon graduation. The paper presents results related to the family situation of the studied individuals and its impact on the risk of emotional and mental disorders. Received data point to the following factors

as being associated with increased risk of emotional and mental disorders in the studied individuals: alcohol abuse and addiction in the family, workaholism in the family, the occurrence of mental illness among immediate relatives, and physical and psychological abuse in the family. The authors discuss potential solutions that may be applied in the academic environment that are aimed at the prevention of mental disorders as well as specialized psychological help. They point to the role of improvements in the educational system at college level involving a comprehensive approach to student development.

M a l g o r z a t a D o b r o w o l s k a – doktor habilitowana nauk humanistycznych, psycholog pracy i organizacji; profesor nadzwyczajny Kolegium Nauk Społecznych i Filologii Obcych Politechniki Śląskiej. Realizatorka wielu projektów badawczych o zasięgu międzynarodowym. Organizatorka autorskich konferencji, cyklicznych sympozjów i naukowych spotkań tematycznych. Jej zainteresowania naukowe skoncentrowane są wokół problematyki elastycznych form zatrudnienia, w szczególności szeroko pojętych psychologicznych aspektów funkcjonowania w nich pracowników. Pracuje również nad zastosowaniem wyników badań do praktyki ZZL oraz własnym ujęciem elastyczności personalnej. Dodatkowym obszarem zainteresowań naukowych są zagadnienia pracy socjalnej, w szczególności związane z problematyką rozwiązywania problemów społecznych i zawodowych osób zagrożonych wykluczeniem społecznym na poziomie regionalnym, krajowym i ponadnarodowym. Autorka sześciu książek, w tym pięciu w języku angielskim, dziesięciu prac pod własną redakcją naukową i wielu artykułów naukowych w wysokopunktowanych czasopismach.

M a r i o l a P a r u z e l - C z a c h u r a – doktor nauk humanistycznych, psycholog, absolwentka filozofii, zastępca dyrektora i adiunkt w Instytucie Psychologii Uniwersytetu Śląskiego. Naukowo interesuje się psychoterapią w nurcie Gestalt, w którym się szkoliła i z którego obroniła pracę doktorską. Ponadto realizuje badania w obszarze psychologii moralności i etyki, w tym powiązań między funkcjonowaniem moralnym a przemocą. W ramach „Projektu bohaterskiej wyobraźni” (Heroic Imagination Project) współpracuje z prof. Philipem Zimbardo jako trener i naukowiec. Autorka ponad trzydziestu publikacji naukowych, w tym międzynarodowych, oraz książki z obszaru terapii Gestalt (GWP, 2015).

M i c h a ł N a c z y ń s k i – psycholog, doktorant w Instytucie Psychologii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Pracuje jako psycholog z dziećmi i młodzieżą oraz ich rodzicami. Ukończył studia podyplomowe ze stosowanej analizy zachowania. Jego zainteresowania naukowe obejmują: przemoc rówieśniczą, klimat szkolny, psychologię moralności. Otrzymał wyróżnienie rektora Uniwersytetu Śląskiego dla najlepszych studentów i doktorantów.

Ks. G r z e g o r z P o l o k – doktor habilitowany nauk teologicznych, specjalność: katolicka nauka społeczna, profesor nadzw. w Katedrze Zarządzania Publicznego i Nauk Społecznych na Uniwersytecie Ekonomicznym w Katowicach. Od kilkunastu lat zajmuje się problematyką związaną z etyką działalności gospodarczej, etyką w *public relations*, etosem nauczyciela akademickiego, katolicką nauką społeczną oraz zagadnieniem dorosłych dzieci z rodzin dysfunkcyjnych. Autor między innymi takich publikacji, jak: *Najważniejsze wartości studentów pierwszego roku Akademii Ekonomicznej w Katowicach* (2006); *Rozwinąć skrzydła* (2009–2015), IX wydań; *W drodze do siebie* (2010); *Instytucjonalne formy wsparcia młodzieży akademickiej pochodzącej z rodzin dysfunkcyjnych* (2015); *Spread your wings: to those people who did not get to know the joy of childhood and adolescence* (2015); *Spiegare le ali* (2016); *Die Flügel ausbreiten* (2016); *Déploye tes ailes* (2016); *Despliega las alas* (2017); *Raskryt' krylja* (2017).